

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MÜSİKİŞİNÂS ZİRYAB'IN ENDÜLÜS KÜLTÜR HAYATINA VE AVRUPA'YA ETKİLERİ*

Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL**

Esra SİNJAR***

ÖZ

Ziryab (Ali b. Nafi), Bağdat'taki ünlü müzikşinas İbrâhim el-Mevsili'nin öğrencisi ve Abbasi halifesi Mehdi'nin (775-785) azatlı kölesidir. O, İshak el-Mevsili tarafından Hârûn Reşid'e takdim edilmiş ve onun huzurunda mükemmel bir performans sergilemiştir. Ancak onun performansı Mevsili tarafından kıskanılmış ve genç müzisyen Bağdat'tan kaçmak zorunda bırakılmıştır.

Ziryab, Bağdat'tan çıktıktan sonra Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e ulaşmıştır. O, Endülüs'te devlet erkânı tarafından çok iyi karşılanmış, etkin ve oldukça itibar gören bir kişi olmuştur. Endülüs'te en üst düzeyde ağırlanan Ziryab, Endülüs Emevi Devleti emiri II. Abdurrahman'ın (822-852) sarayında baş müzisyen olarak çalışmıştır. Ziryab'ın Endülüs'teki etkisi sadece müzik ile sınırlı kalmamıştır. O, Endülüs kültür hayatını önemli ölçüde etkileyecek yenilikler ortaya koymuştur. O, saç stili, moda tasarımı, gastronomi, astroloji, vb. birçok alanda belirleyici bir kişi olmuştur. Ziryab, Bağdat'tan gelen biri olarak kültürel anlamda Endülüs Emevilerinin Abbasilerle rekabetinin bir figürü haline gelmiştir. Onun etkisi Endülüs'le ve yaşadığı dönemli sınırlı kalmamış, Batı'da ve Kuzey Afrika'da da önemli bir etki bırakmış, etkisi günümüze kadar uzanmıştır. Bu makalede Ziryab'ın hayatı, eğitimi, Endülüs'e geçmesi ve buradaki faaliyetleriyle Batı'ya etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Ziryab, Endülüs, Kurtuba, müzik, ud, medeniyet.

ABSTRACT

THE MUSICIAN ZİRYAB'S LONG-STANDING EFFECTS ON ANDALUS CULTURE AND EUROPE: Ziryab (Ali b. Nafi) was a pupil of the reputed musician İbrâhim al-Mawsili and the liberated slave of the Abbasid Caliphate Mahdi (775-785). He was introduced to Harun al-Rashid by İshak al-Mawsili and displayed a perfect performance before him. However, al-Mawsili was jealous of his admired performance, so the musician was forced to flee Baghdad. After he left Baghdad, Ziryab travelled across North Africa, reaching Andalus. Well received by the court officials in Andalus,

* Bu makale Adnan Adıgüzel danışmanlığında, Esra Tartut (Sinjar) tarafından, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümünde 2015'de savunulan 'Geçmişten Günümüze Müzikşinas Ali b. Nâfi' (Ziryab)'nin Endülüs Kültür Hayatına ve Avrupa'ya Etkileri' başlıklı tezden üretilmiştir.

** Adnan Adıgüzel, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü öğretim üyesi.

*** Esra Sinjar, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü (İslam Tarihi) doktora öğrencisi.

lus, he became a rather influential and highly respected person. Cordially welcome by the highest protocol members in Andalus, Ziryab worked as the top musician in the palace of Amir (governor) Abdurrahman II (822-852) of Andalus Umayyad Dynasty. Ziryab's influence in Andalus was not only restricted to his musical fame. He brought about innovations which would tremendously affect the cultural life of Andalus. He was a pioneer in many fields such as hairstyle, fashion design, gastronomy, astrology and so on. As a person coming from Baghdad, Ziryab culturally became a prominent figure in the Andalus Umayyads' competition with Abbassids. He was influential not only in Andalus and during his lifetime but also in the West, and North Africa, with his influence surviving nowadays. The present article deals with Ziryab's life, education, his passage to Andalus and his activities there as well as his effects on the West.

Keywords: Ziryab, Andalus, Cordoba, Music, Oud/Ud, civilization.

GİRİŞ

Ziryab figürü Doğu'dan Batı'ya olan kültürel hareketliliğin simgelerinden biridir. Endülüs'ü sarsan bu müzisyen çağlar aşarak etkisini günümüze kadar hissettirmiştir. Ziryab'ın 800'lü yıllarda Bağdat'taki bazı kültür ve medeniyet unsurlarını Endülüs'e aktarmasıyla başlayan Batı'ya etkileri, 2000'li yıllarda hâlâ devam etmektedir. Batı'daki birçok yeniliğin ona ithaf edilmesi tıpkı kendi döneminde başarılarını ancak "cinlerden" almış olabileceği dedikodularını yayan insanlar gibi günümüz araştırmacılarını da tüm bu yenilikleri yadsıma ve "mit" haline getirilmiş bir şahsiyet gibi sunma eğilimine itmektedir.

Ziryab ile ilgili yararlandığımız bazı temel kaynaklar; İbnu Abdurabbih (ö. 328/940), *Ikdu'l-Ferid*, İbnü'l-Kütiyye (ö. 366/977), *Târîhu İftitahi'l-Endelus* İbn Hayyân (ö. 469-1076), *Muktebes fî Enbâi Ehli'l-Endelus* ve *es-Sifru Sani'*, İbn Dihye (ö. 633/1235), *el-Mutrib fî Eş'âri Ehli'l-Mağrib*, İbn Haldun (ö. 808/1406), *Mukaddime*, Makkarî (ö. 1041/1632)'nin, *Nefhu't-Tib* adlı eserleridir. Bunlarla birlikte bu çalışma boyunca günümüzde konu ile ilgili yapılan araştırmalar da dikkatlice taranmış ve onlardan da yararlanılmıştır. Julian Ribera, George Henry Farmer, Shiloah Amnon, Mahmûd Ahmed el-Hıfnî ve Provençal Levy... vb. gibi araştırmacıların çalışmalarıyla, Fazlı Arslan ve Fatih Erkoçoğlu'nun bu konuda yayınlanmış makaleleri Ziryab'ı konu edinen önemli çalışmalardandır. Ayrıca Ziryab Georgia Üniversitesi'nde yapılan bir doktor tezine de konu olmuştur (Chandler, 1999).

Endülüs sosyal yaşantısında köklü değişimler meydana getiren bu müzisyenle ilgili en ayrıntılı bilgiler bu zamana kadar Makkarî'nin *Nefhu't-Tib* adlı eserine dayanmaktaydı. Bu konuda yazılan tüm biyografiler Makkarî'yi temel almaktaydı. Makkarî de Ziryab'la alakalı tüm materyalleri İbn Hayyân'ın *Muktebes* adlı eserinden aldığını bildirmek-

teydi. Makkarî, İbn Hayyân'ın okuduğu el yazmaları ve şifahî bilgiler haricinde onun aynı zamanda *Kitâbu Ahbari Ziriyab* adlı müstakil bir çalışmadan bizzat bu bilgileri okuduğunu belirtiyordu. Ancak, hem *Kitâbu Ahbari Ziriyab* hem de Makkarî'nin bahsettiği İbn Hayyân'ın 10 ciltlik *Muktebes*'inin 796-847 yıllarını kapsayan cildinin kayıp olması gibi bir problem vardı. Kayıp olduğunu sandığımız ama gerçekte Provençal'ın şahsi kütüphanesinde bulunan *Muktebes*'in bahsedilen cildinin 2000'li yıllarda yayınlanması Ziriyab'ı başka bir zemine taşımıştır. Çalışmamız boyunca başta bu kaynak olmak üzere geçmişte ve günümüzde ortaya konulan eserleri tarayarak Ziriyab'la ilgili en doğru bilgiyi ortaya koymaya gayret gösterdik. Bu anlamda, İbn Hayyân'ın Ziriyab anlatısı, Ziriyab figürünün gerçek etkisinin ortaya konmasında ve onunla ilgili eleştirilerin bertaraf edilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Ziriyab öncesi dönemde Bağdat ve civarında mûsikî ile ilgili gelişmelere kısaca değinmek gerekirse; câhiliye döneminde mûsikînin ağırlıklı olarak dünyevî bir önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Turabî, Farabî'nin *Kitâbu'l-Mûsika'l-Kebîr*'inde bu dönem için Arapların "tanbur el-Bağdadi" veya "el-mizânî" denilen bir enstrümanı kullandıklarını belirterek, bunun ses taksimatını ve mûsikî dizisini verdiğini not eder. (Turabî, 1997: s. 228) İslâm'ın ilk dönemlerinde Araplarda güzel sanatlarda, özellikle mûsikîde bir yenilik olmamıştır (Turabî, 1997: s. 223). Hulafe-i Râşidin döneminde fetihlerle birlikte yeni kültürlerle kurulan ilişkiler, şarkı formlarında yenilikler ortaya çıkarmış, "el-ğına'l-mutkan" ismiyle yeni bir tarz ortaya çıkmıştır (Turabî, 1997: s. 227-234). Emeviler döneminde halifelerin desteği ve toleranslarıyla mûsikînin sanat değeri artmıştır. Onlar mûsikîyi siyasi bir figür olarak kullanmışlar ve saraylarında müzisyenlere de yer vermişlerdir. Ancak mûsikî gerçek Rönesans'ını Abbasiler döneminde yaşamıştır (Turabî, 1997: s. 235). Bu dönemde mûsikî ile profesyonel olarak ilgilenenlerin çoğu İran kökenli Mevâlilerdendi. Grek-Sami kültürü İslâm mûsikî ilminin ortaya çıkmasında yardımcı bir unsur olmuş ve enstrümanlar konusunda da İran tesiri görülmüştür (Turabî, 1997: s. 235-238).

Bu dönemin gınâ ekolüne damgasını vuran ve birçok talebe yetiştiren İshak'ın öğretim metoduna dair elimizde bir bilgi olmamakla birlikte, onun öğrencisi Ziriyab'ın öğretim metoduna dair bilgiyi Makkarî üç safha olarak aktarır: a) İka', vezin, güfte öğretimi, b) basit halde makamların öğretimi ve c) zâidenin öğretimi. Bu dönemde profesyonel olarak mûsikî devlet ve halk tarafından destek görmüştür. Bunun sonucunda da udda Zelzel ve Ziriyab, mizmarıda ise Barsuma gibi virtüözler ortaya çıkmıştır. Mûsikî ilmine dair tarihî ve nazarî eserler yazılmış; Beytül-Hikme kurulmuş ve Yunan ilimleri tahsil edilmiş, özellikle ritimlerde yeni mûsikî terimleri ve değişiklikler meydana gelmiştir. İslâm mûsikîsinin tarihi boyunca meşhur olan mûsikîşinaslar

bu dönemde yetişmiş ve mûsikî ve nazariyatına dair birçok eser de yine bu dönemde yazılmıştır (Turabî, 1997: s. 245-246).

Devlet adamlarının zenginliği ve lüks hayata dalması sosyal hayatı da etkilemiştir. Bu dönemde kölelerin de sayısında artış gözlemlenmiştir. Öyle ki hemen hemen herkes köle ve cariyeye sahibi olmuştur. Abbasiler cariyelerinin eğitilmesine çok önem göstermişlerdir. Özellikle güzel ses ve şekle sahip olan cariyelerini mûsikî ve şarkı söyleme sanatı konusunda eğitmiş; bu da mûsikînin çok geniş bir alanda yaygınlaşmasını sağlamıştır. Zira bu sanat hemen hemen her yerde; yollarda, özel ve genel mekânlarda, halifelerin, emirlerin, valilerin ve zenginlerin saraylarında ve fakirlerin evlerinde kendisine yer bulmuştur. Her semtte şarkı söylenen mekânlar açılmış, cariyeler bu yerlerde (Buyûtu'l-kıyân) şarkılar söylemişlerdir. Bu eğlence merkezlerine âlimler, edebiyatçılar, kadılar, önde gelenler ve hatta sûfiler gitmekten çekinmemişlerdir (Hıfînî, ty.: s. 17-18).

Ziryab'ın uda beşinci teli takmanın yanı sıra giyimde, saç stilinde popüler olduğu ve ayrıca şaraba müthiş bir ilgi duyduğu iddia edilir (Weisbard, 2004). Bağdat'taki izah edilen kültürel ortamda doğup büyümüş birisi olarak onun farklı yeteneklere sahip olmasına şaşırma- mak gerekmektedir. Hele de İbn Haldun'un dediği gibi (İbn Haldun, 1991: s. 544) Abbasi döneminde sanat alanının genellikle Araplar tarafından iktidar hırsı ile uğraşmalarından dolayı küçümsenmesi ve bu alandaki gelişmelerin daha çok Mevâlîye bırakıldığı göz önüne alınırsa bu konu daha anlaşılır olacaktır. Özellikle halife ve emirlerin saraylarından uzak olmaması, yukarıda sayılan tüm gelişmelere aşina olması Ziryab'a birçok avantaj sağlamıştır. Bu renkli yaşamın içinde kazandığı bu özelliklere İbrâhim Mevsilî ve daha sonra oğlu İshak Mevsilî'nin öğrencisi olmakla elde ettiklerini eklersek Ziryab'ın kendi sanatının ustası olması kaçınılmaz bir durum arz etmiştir (Hıfînî, ty.: s. 27-28).

Şam'daki Abbasilerin tasfiye hareketlerinden kıl payı kurtulup Endülüs'e gelen son Emevi hükümdarı Hişam'ın torunu Abdurrahman b. Muaviye, Mehmet Özdemir'in tabiriyle "kaçak" olarak başladığı serüvenini, bir hükümdar olarak noktalamıştır (2013: s. 88). Onun oğlu Hişam döneminde Endülüs'ün kuzey kısmındaki Hristiyanlar üzerine yapılan askeri seferlerle devletin dış itibarı artmış; Hristiyan halk arasında İslâmlaşma hız kazanmış, fikri hayatta canlılık ve bu meyanda Malikilik Endülüs'e hâkim mezhep haline gelmiştir (Özdemir, 2013a: s. 96-97).

Endülüs Emevilerini kendileri için bir tehdit kaynağı olarak gören Abbasiler çeşitli zamanlarda Emeviler'in üzerine iç karışıklık çıkartacak kişiler göndermişler, fakat II. Abdurrahman tüm bunların üstesinden gelmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi alanda devam etmekte

olan bu rekabeti kendisine yanına gelme dileklerini bildiren Bağdatlı ünlü müzisyen Zîryab'ı sarayına kabul ederek kültürel alana da taşımıştır. Nitekim “Kurtuba, bu dönemde, Bağdat menşeli lüks malların, değerli mücevheratın en fazla revaçta olduğu bir pazar haline gelmiş, Abbasi sarayında görülen giyim-kuşam, yeme-içme, eğlence ve teşrifat biçimleri, Emevi sarayında da aynen taklit edilmeye başlanmıştır. Bu değişimde, Hârûn Reşîd'in hizmetinde bulunmuş ünlü mûsikîşinas İshak Mevsilî'nin Endülûs'e gelen öğrencisi Zîryab'ın etkili olduğu ifade edilmiştir.” (Özdemir, 2013a: s. 101).

Her ne kadar Endülûs'te âlimler tarafından mûsikînin meşruluğu sorgulanmış olsa da saraylardan vatandaşların evlerine kadar mûsikînin girmiş olması bölge halkının şiir ve mûsikîye ne derece düşkün olduklarının bir kanıtıdır. Sadece saray ve eğlence meclislerinde değil düğün ve sünnet törenleri, Nevruz ve Mihrican gibi şenliklerde de mûsikî ön planda olmuştur. Özdemir'in aktarımıyla Uzrî'nin beyanına göre “yanında dünyalığı olan bir Belensiyelinin ilk yaptığı işlerden biri, şarkıcı satın almaktır.” I. Abdurrahman'dan itibaren Endülûslü hükümdarlar, saraylarının kapılarını Doğu'nun ünlü mûsikîşinas ve mugannilerine açmışlar; Alûn ve Zerkûn gibi ünlü şarkıcılar Doğu'dan Endülûs'e getirilmişlerdir (Özdemir, 2013b: s. 339-340).

Garaudy, 'Endülûs'te mûsikî, eski zamanlardan beri Doğu ile Batı'nın birbirini beslemesinden doğmuştur' der (Garaudy, 2014: s. 262-263). O, Endülûs'teki Tartessos halkının şarkı gibi okunan kanunlarından bahseder. Ona göre beşinci yüzyıldan itibaren Endülûs mûsikîsi kutsal metinlerin içselleştirilmesi amacıyla ayin mûsikîsi karakteri arz etmiştir (2014: s. 262-263).

Yine Garaudy'nin anlatımıyla Endülûs mûsikîsinin gelişmesinde, esas itibarıyla, iki dönem göze çarpar: İlk olarak Birinci Hakem'in hükümlerinin sonuna, yani 822 tarihine kadarki dönem. Bu dönem, Şark saraylarının, özellikle de Bağdat sarayının taklididir. İkinci olarak da II. Abdurrahman (822-852) zamanında, Bağdat'tan İshak Mevsilî'nin rakip bir talebesi olan Zîryab lakabıyla meşhur Ebu Hasan Ali b. Nafi'nin Kurtuba'ya gelişiyle birlikte kesin bir dönüm noktası gerçekleşir. Kendisi hakkında İbn Haldun şöyle der: 'İspanya'ya miras olarak o, mûsikî bilgisini bıraktı' (Garaudy, 2014: 267-268).

1. ZİRYAB (EBU'L-HASAN ALİ B. NAFİ')

Asıl adı Ebu'l-Hasan Ali b. Nâfi' olan Zîryab'ın nerede doğduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Onun Halife Muhammed Mehdi b. Mansur'un (158-169/775-785) mevlası ya da İbrâhim Mevsilî'ye (ö. 188/804) ait siyah bir köle olduğu zikredilmektedir. (Zirikli, 1980:

s. 28) Doğum yeri ve tarihi ile ilgili ana kaynaklarda hiçbir bilgi olmamakla birlikte Ziriyab'ın 789 yılında Irak'ta doğduğu belirtilmektedir (Eburrab, 2009; s. 267). Farmer, onun muhtemelen 175/790 yılında doğduğunu (Farmer, Neubauer, 2014) Grove ise 800 dolaylarında Bağdat'ta doğduğunu söylemektedir. Ancak burasının onun doğum yeri olup olmadığı konusunda bir delil yoktur. Diğer yandan bu tarih onun doğumu için çok geç bir tarihtir. Çünkü Makkarî, İbn Hayyân'a atıfta bulunarak onun Mehdi'nin mevlası olduğunu rivayet etmektedir (İbn Hayyan, 2003: s. 308; Makkarî, 1968: C. 3, s. 122; Houtsma, 1936: Wier, 1938: s. 2064).

Dozy ve Grove hiçbir belge sunmadan Ziriyab'ın Fars kökenli olduğunu belirtmişlerdir (Houtsma, 1936). Ulaştığımız kaynaklarda onun doğum yeri ve çocukluk dönemi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda Ziriyab'ın meşhur olmadan önceki hayatı ile ilgili olarak, sadece Mehdi'nin mevlası olduğu bilgisi bulunmaktadır (Eburrab, 2009: s. 267).

Ulaştığımız kaynaklarda Ziriyab'ın ailesi veya aşireti ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı şekilde onların Bağdat'a nereden nasıl gelip yerleştikleri de belli değildir. Bununla beraber soy ağacında Ziriyab'ın Ebu'l-Hasan Ali b. Nâfi', 'Nâfi'nin oğlu" ifadesi yer almaktadır. Ziriyab'ın ailesini ifade eden künyesinden dedesinin adının verilmemiş olması ve İslâmiyet'in erken dönemlerinde Müslüman olduğuna dair herhangi bir ifade olmaması onun ailesinin sonradan Müslüman olduğu ihtimalini düşündürmektedir (Reynolds, 2008; s. 165). Teninin renginden dolayı almış olduğu söylenen Ziriyab ismi ve bir köle olması, onun siyahî olabileceği fikrini doğrulamaktadır. Ziriyab'ın bir siyahî olduğu hatta onun İspanya'daki kral "Baltasar" ile olan benzer konumu bir doktora tezinde uzun uzadıya incelenmiştir (Chandler, 1999: s. 60-170).

Oryantalist Sigrid Hunke, Ziriyab'dan "genç bir Kürt olarak" bahsederek onun kökeni hakkında bir iddiada bulunmaktadır (Hunke, 1993: s. 488). Hasan İbrahim ise onu, "Abbasi halifesi Mehdi'nin Fars asıllı, Bağdat kültürlü, Kurtuba'ya sürgün edilmiş ve burada ikamet etmiş bir azatlısı" (2006: s. 11) olarak tanıtarak Fars kökenli olduğunu vurgulamıştır. Yani Ziriyab'a çeşitli kaynaklarda Fars, Kürt, (Kugay, 2007: s. 22) Pakistanlı, sonradan Müslüman olmuş bir siyahî gibi yakıştırmalarda bulunulduğunu görmekteyiz. Araştırmacılardan Güler, Ziriyab'ın orijini hakkında zengin bir sahiplenme ve bunun sağlıklı bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Ziriyab tek bir etnik kimliğe sığamayacak kadar büyüktür ve çok farklı kaynaklardan beslenmiştir. O bir Kürt olduğu kadar, Farsî, Arap, Berberî ve bir Endülüs-lüdür (Güler, 2005: s. 54).

Ziriyab isminin kendisine siyah bir kuşa benzetilmesinden dolayı verildiği iddia edilmiştir (Houtsma, 1936). Farmer, Ziriyab isminin ona hem koyu tenli olması hem de yetenekli konuşma sanatından (hitabenden/versatil tongue) dolayı verildiğini söylemiştir (Farmer, Neubauer, 2014). Araştırmacılar onun lakabına siyah teniyle birlikte fasih bir konuşması olduğu; belki de bülbülü anımsattığı için Ziriyab denildiğini zikretmişlerdir. Onun altın sesli olduğu için bu lakabı aldığını destekleyen ve siyah tenli olduğundan bu lakabı almadığını gösteren diğer bir kanıt aynı dönemde yine Ziriyab adlı, siyah tenli olmayan bir bayan şarkıcının varlığıdır. Hıfni bu bayanın Abbasilerin ilk dönem ünlü şarkıcılarından Ziriyab el-Vâsikiyye olduğunu ve onun da siyah tenli olduğuna dair hiçbir rivayet bulunmadığını ifade etmektedir (Hıfni, ty.: s. 10). Ayrıca Hayreddin Zirikli bu ismin Ziriyab henüz Endülûs'e geçmeden önce, daha memleketindeyken kendisine fasih dilinden dolayı, öten bir kuşa benzetilmesinden ötürü verildiğini belirtmektedir (Zirikli, 1980: C. 5, s. 28). Bu da Ziriyab lakabının siyah tenle ilgisi olmadığı ve 'Falanca altın seslidir' tabirinde olduğu gibi, bu lakabın güzel sesli olanlar için kullanıldığı anlamına gelmektedir. Bu adlandırma günümüze kadar gelmiştir.

Ziriyab bilim ve sanattaki birikimini, hayatta elde ettiği tecrübesini ve tahsilini üç ana kaynaktan almıştır. Bu kaynaklar hocaları İbrâhim Mevsili ve onun oğlu İshak Mevsili, çağdaşı olan diğer ünlü müzisyen ve şarkıcılar ile Bağdat'ın bilimsel ve sosyal hayatından aldıklarıdır.

İbrâhim Mevsili ve oğlu İshak müzik ve şiirlerde klasik okulun en tutucu savunucularından olup, bu doğrultuda ister halifelerin ister avamın meclislerinde en ateşli bir şekilde kendilerini ifade etmişler ve bu konuda birçok kişi onları desteklemiştir (Hıfni, ty.: s. 36). İbn Câmî gibi Abbasi döneminin önde gelen şarkıcı ve sanatçıları bu yenilikçi ekolün savunucuları arasında yer almıştır. Bu ekol sadeliğiyle öne çıktığı ve o dönemin gelişen sosyal hayatına uyum sağladığı için birçok kişi tarafından kabul görmüştür. Ziriyab da bu dönemde hocası olan İbrâhim'den uzak değildi ve ona hem öğrencilik hem yardımcılık yapmaktaydı. Böylece o, İbrâhim'in bu konudaki tecrübelerinden ve yeteneklerinden büyük ölçüde faydalanma imkânı bulmuştur. Ziriyab, hocasının cariyelere zerafet öğretme konusunda, şiir yazma, şiirleri elbiselere işleme ya da mûsikî aletleri çalma gibi birçok yönden ve hatta masa kurma (sofra) sanatında nasıl dersler verdiğine şahit olmuştur. Ayrıca Ziriyab hocasının kurduğu cariye yetiştirme okulu ve bu okulda 80 cariyenin eğitim görmek için bazı zenginler tarafından gönderildiğini de görmüştür. Bunları hafızasına kaydeden Ziriyab gittiği Endülûs'e hepsini ziyadesiyle taşımıştır (Hıfni, ty.: s. 33).

İbrâhim'in ölümüyle Ziryab onun oğlu olan İshak'la yoluna devam etmiştir (Hifnî, ty; s. 34). İshak, her bakımdan Arap müzik tarihinin önde gelen müzisyenydi. Sesi orta düzeyde olsa da, kendi çağdaşlarından bir veya ikisinin kalitesi kadar güzel olmasa da onun hari-kulade sanatçılığı, sanat yeteneği hepsine galip gelirdi (Ribera, 1929: s. 53). Onu İbn Sureyc ve Ma'bad arasında bir değerde görebiliriz. Onun udda mızrap kullanan ilk kişi olduğu söylenir. Kindî gibi bilim alanında bir müzik teorisyeni ve Yunan yazarlarından çeviri yapılma-sında emeği geçen diğerleri gibi bilim alanında çalışmış olmamışsa da, o kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan eski Arap okulu mü-zik teorilerinin ve uygulamalarının bu sürecini zayıflatmıştır. Belki de bu, onun sanata olan en büyük katkısıdır (Farmer, 1913-1936: s. 97; İsfahani, 2008: C.5, s. 173-285).

Ziryab'ın eğitimini hocasının sanat icrasını görerek ve uygulayarak aldığını belirtmiştik. Bu okul, öğrencilerin kültürel seviyelerini yük-seltmeye yönelik yoğun eğitim vermiştir. Burada öğrenciler, müzik ve şarkı söylemenin yanında, Kur'an-ı Kerim, edebiyat ve tarih dersleri gibi farklı alanlarda yoğun dersler almışlardır. İshak Mevsilî günlük olarak verdiği dersleri şöyle sıralamıştır: Güne Kur'an-ı Kerim'i oku-makla başlanır, sonra ud çalma eğitimi verilir, akabinde şairlerden şiirler okunur ve son olarak şarkı söylemekle gün sonlanırdı. Makkarî *Nefhu'l Tib'*inde ve İbn Hayyân *es-Sifru Sâni'sinde* Ziryab'ın uzay bi-limlerinde, yıldızların hareketleri, uzaydaki akışları ve etkileri konu-sunda da çok bilgili bir kişi olduğunu belirtmişlerdir. O yedi iklimi ve bu iklimlerin özelliklerini, nehirleri, ülkeleri ve bu ülkelerde yaşayan insanları sınıflandırmayı da bilmesi yönüyle hem bir coğrafyacı hem de bir antropologdur (İbn Hayyân, 2003: s. 318; Makkarî, 1968: C. 3, s. 127; Eburrab, 2009: s. 268; el-Âmirî, 2015: s. 94, 95). Ancak İshak Mevsilî'nin eğitim programına bakınca onun coğrafya ve yıldız bilim-lerinde eğitim aldığına dair bir belirti görememekteyiz. Muhtemelen Ziryab'ın uda eklediği beşinci telin gezegenlerle ilişkilendirilmesi fel-sefesine dayanılarak onun bu eğitimi aldığı söylenmiştir veya Ziryab coğrafya, astronomi ve astroloji alanındaki eğitimini bireysel olarak yürütmüştür.

Ziryab'ın hayatının hangi döneminde bir aile kurduğu tam olarak bilinmemektedir. Onun çocuklarından ve eşlerinden bahsedilen ilk yer Kayrevan'dan Endülüs'e geçtiği zamandır. Ziryab, Bağdat'tan ayrılmasından 13 yıl sonra Kayrevan'da ortaya çıkmıştır. Onun ne za-man evlendiği bilinmemektedir. Ancak Kayrevan'dayken onun evli ve sekizi erkek on çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Ziryab'ın sanatını kendilerine öğrettiği, hepsi de şarkıcı olan çocuklarının adları; Abdur-rahman, Ubeydullah, Yahya, Cafer, Muhammed, Kasım, Ahmet, Ha-san, Aliyye (Uleyye) ve Hamdüne olarak kaydedilmiştir (İbn Hayyân,

2003: s. 325-326). Ziryab Endülüs'ün başkenti olan Kurtuba'da, Bağdat okulunun prensiplerine göre kurduğu müzik okulu yoluyla çocuklarına da eğitim vermiştir (Makkari, 1968: C. 3, s. 129; Plumed, 2005: s. 875).

Ziryab'ın doğum tarihi gibi ölüm tarihi konusunda da kaynaklarda kesin ve açık bilgilere ulaşılamamıştır. Onun yaygın ününden bahseden birçok kaynak; onun ölüm tarihini zikretmemektedir. Ancak İbn Dihye el- Kelbî, Ziryab'ın Kurtuba'da 243/857 yılında vefat ettiğini belirtmiştir. (İbn Dihye, 1954: s. 147; Eburrab, 2009: s. 278). Onun ölümüyle ilgili en kesin bilgi veren kaynak İbn Hayyân'ın *Muktebes*'idir. O, Ziryab'ın yalnızca ölüm tarihini vermekle kalmaz; aynı zamanda onun nerede defnedildiğiyle ilgili bilgiler de vermektedir. İbn Hayyân, Ziryab'ın gençliğinin baharında Endülüs'e gelip 243/857'de burada vefat ettiğini ifade etmiştir. Onun Muhammed b. Abdurrahman döneminde vefat ettiğini belirten İbn Hayyân, mezarının bulunduğu yeri de tarif etmiştir. Bu anlatıma göre Ziryab'ın mezarı, İbn Hayyân'ın bu eserini yazdığı tarihte ünlü olan Kanbeniyye yolunun solundaki Rabz mezarlığında, mezarlığın başlangıcında hemen kenarda bir yerde bulunmaktadır. İbn Hayyân, Ziryab'ın öldüğünde yaşının da yetmişin üzerinde olduğunu belirtmiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 332). O, *Muktebes*'in başka bir yerinde de onun Emir Abdurrahman'ın ölümünden 40 gün önce, Safer ayının sonlarında/Ağustos ortalarında 238/852'de vefat ettiğini belirtmiştir (İbn Hayyân, 1994: s. 221).

2. BAĞDAT'TAN ENDÜLÜS'E

2.1. "Sanatta Ortaklık Düşmanlıktır!"

Ziryab İshak'ın öğrencisidir ve kuşkusuz İshak onun bir takım yeteneklerini bilmektedir ki bu yüzden onu Hârun Reşid'in karşısına çıkarmıştır. İshak, Ziryab'ın kendisinden gizlediği ve Hârun Reşid'e sunacağı bir kısım yeteneklerden habersizce Ziryab'ı Hârun Reşid'e anlatırken: "Onun ruhu okşayan bestelerini duyup ona bunu nerden bulduğunu sorduğumda, bana 'o benim fikrimin ürünüdür' demektedir. Onu çok beğeniyorum ve onun bir gün büyük bir şanı olacağını hissediyorum" demiştir. Harun Reşid ise bunun kendisinin zaten talep ettiği bir şey olduğunu belirtmiş ve kendisinin de böyle birini aradığını ifade ederek Ziryab'ı huzuruna çıkarmasını istemiştir. Ziryab, İshak Mevsili tarafından Hârun Reşid'in huzuruna çıkarıldığında kendisini halifeye veciz bir şekilde tanıtmıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 310; Makkari, 1968: C.3, s. 122).

Hârun Reşid, Ziryab'a şarkı söyleme konusundaki durumunu sorunca, "Halkın bildiğini biliyorum; fakat çoğu bildiğimi halk bilmiyor!"

Bana izin verirseniz size bu zamana kadar hiç kimsenin duymadığı şarkılar söylerim” şeklinde cevap vermiştir (İbn Hayyân, 2003; s. 310). Cevaptan memnun olan halife, İshak’ın udunu getirmelerini emretmiş, kendisine uzatılan udu almayan Ziriyab, kendi tasarlayıp yaptığı bir udu olduğunu ve ancak o ud ile sanatını icra edebileceğini ifade etmiştir. Harun Reşid’den izin alarak kapıda bulunan udunu getirmiştir. Harun Reşid, getirilen udun diğer uda benzediğini görünce, başta kendisine verilen hocasının udunu niçin kabul etmediğini, ikisinin arasında bir fark göremediğini söylemiştir. Bunun üzerine Ziriyab, Harun Reşid’e eğer hocasının şarkılarını söylemesini istiyorsa, onun uduyla çalıp söyleyebileceğini, ancak kendi şarkılarını dinlemek istiyorsa o zaman da kendi udunu kullanması gerektiğini ifade etmiştir. “İkisi arasında bir fark göremiyorum” diyen halifeye Ziriyab’ın söyledikleri ise oldukça iddialıdır: “Efendim, ilk bakışta böyle düşünmekte haklısınız; ancak benim udum (görünüm ve büyüklük olarak) onun udu kadar olmasına rağmen onun tam üçte bir ağırlığındadır. Benim udumdaki teller sıcak suyla eğilmeyen ipektendir. Bu da uda yumuşak ve pürüzsüz bir ses kazandırmaktadır. Bu udun bam teli ve üçüncü tellerini aslan yavrusunun bağırsaklarından yaptım. Onun terennümü ve sesinin duruluğu, açıklığı ve tizliği başka hayvanların bağırsaklarının çıkardığı bu özelliklerden kat kat fazladır. Yine mızrap darbelerine karşı diğerlerine oranla daha dayanıklıdır” (İbn Hayyân, 2003: s. 310-311).

Hârun Reşid onun anlatım biçimine hayran kalarak şarkı söylemesini emreder. Ziriyab, “أيها الملك الميمون طائرته / هارون راح اليك الناس وابتكروا” “Ey uğurlu/şanslı melik Harun, herkes huzurunuza gelip yepyeni eserler sunuyor” diye bir beyitle başlar. Ziriyab’ın şarkı söylemesiyle mest olan halife İshak’a dönerek: “Eğer bana karşı dürüstlüğünü bilmeseydim; benden bu çocuğu bu zamana kadar gizlediğin için seni cezalandırdım. Onu al ve onunla ilgilenecek boş zamanımız kalıncaya dek ona iyi bak” demiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 311).

Bu olaydan sonra İshak, Ziriyab’ı dayanılmaz derecede kıskanmıştır. Kendi evinde Ziriyab’la tek başına kaldığında: “Ya Ali; hased en eski ve en kuvvetli hastalıktır. Dünya aldatici ve baştan çıkarıcıdır. Sanatta ortaklık düşmanlıktır. Bu düşmanlığa çare olacak hiçbir çıkar yol yoktur. Ben senin gelişimin için gayret ederken, sen kendi üstün yeteneklerini benden sakladın. Ben de senin menfaatin için seni Reşid’in önüne çıkardım ancak kendime haksızlık yaptım.” demiştir. Daha sonra da, onun böyle devam etmesiyle kendisinin geri plana atılacağını ve kendisine rakip olacağını ve hatta kendisinden daha üstün konuma yükseleceğini söyleyerek buna müsaade edemeyeceğini, konumunu kaybettirecek kişinin kendi öz oğlu olsa bile mücadele edeceğini, rakip ve ortak kabul etmeyeceğini belirtmiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 311; Makkarî, 1968: C. 3, s. 123).

İshak, neticede Ziryab'a iki seçenek sunmuştur: “Ya buradan uzak bir yere gideceksin ve bu konuda ben de sana maddi ve manevi yardımda bulunacağım. Ya da burada nefretim altında kalacak, sanatta beni hedef alacaksın. Seni öldüreceğimi sana suikast düzenleyeceğimi iddia etmesem de seni hiç yaşatmayacağım! Şimdiden kendini bana karşı koru ve ikisinden birisini seç!” (İbn Hayyân, 2003: s. 311; Makkari, 1968: C. 3, s. 123; el-Âmirî, 2015: s. 94) İbn Hayyân, Ziryab'ın hocasının kendisini büyük tehlikelere sokacak kadar güçlü olduğunu düşünerek ülkeden uzaklaşmayı tercih ettiğini ve hocası İshak'ın da ona bu konuda yardım ettiğini, böylelikle İshak'ın Ziryab'dan kurtulduğunu, Ziryab'ın da Bağdat'tan ayrılarak Batı'ya yöneldiğini ifade etmiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 312).

Makkari'nin rivayetine göre Ziryab, Hârûn Reşid'e şarkı söylemesinden hemen sonra hocasının tehdidiyle Bağdat'ı bırakıp Endülûs'e yönelmiştir. Ancak İbnu'l-Kûtiyye Ziryab'ın Hârûn Reşid'in ölümünden sonra Emin ve Me'mun arasında başlayan savaşta taraf olduğunu ve tuttuğu şehzadenin kaybetmesi üzerine de Bağdat'ı terk ederek Endülûs'e kaçtığını zikretmiştir (İbnu'l-Kûtiyye, 1989: s. 269). Ancak Emin ve Me'mun arasındaki mücadele 4-5 yıl kadar sürmüş, Ziryab ise Hârûn Reşid'in ölümünden on üç yıl sonra Endülûs'e geçmiştir. Bu durumu göz önünde bulundurursak bu rivayetin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Bütün bu rivayetlerden sonra Ziryab'ın Bağdat'ı sadece hocasının tehdit zoruyla bırakmadığını, bunun başka sebepleri de olduğunu ifade etmeliyiz. Bu anlamda: Özellikle Emin ve Me'mun arasındaki çıkan mücadeleden dolayı Bağdat'ta müzik piyasasının gerilemesi ve şarkıcıların ekonomik durumlarının kötüleşmesi, bazı şarkıcıların Ziryab'ı kıskanarak onun huzurunu kaçırmasını öncelikle belirtebiliriz. Diğer yandan hilafet Me'mun'a geçince onun 20 ay boyunca şarkı dinlemediği rivayet edilmiştir. Belki de şarkıcıların sıkıntıları daha Hârûn Reşid hayattayken başlamış da olabilir. Çünkü Ziryab'ın Harun Reşid önünde yeteneklerini sergilemesine rağmen Hârûn Reşid'in onu ödüllendirmediğini görüyoruz. Bütün bunlara Ziryab'ın mal kazanma ve şöhret arzusu ve hırsı da eklenince onun kendisine yeni yerler araması daha doğru anlaşılacaktır (Eburrab, 2009: s. 270).

2.2. Ziryab'ın Kayrevan'a Geçişi

Makkari, Ziryab'ın Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Mağribe geçtiğini ve Doğu'da unutulduğunu zikretmektedir. İbn Hayyân da yalnızca “Mağrib'e gitti” demektedir (2003; s. 312). Makkari, ayrıca Ziryab'ın Mağrib'teki yaşamı hakkında hiçbir bilgi vermemekte ve sadece onun oraya gittiğinden bahsetmektedir. Ziryab'dan bahseden eldeki en eski kaynak Ahmed b. Ebi Tahir Tayfur'un biyografik sözlüğü *Kitâbu Bağdâd*'inde onun Bağdat'ı terk edip Suriye'ye oradan da batıya ilerle-

diği belirtilmektedir. Bu, Suriye'nin Bağdat'ın batısında olması dolayısıyla yeterince mantıklıdır ve bu yüzden onun Endülüs rotasında olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu bize Ziriyab'ın ilk önce Suriye'ye gitmekte olabileceğini de düşündürmektedir. Belki de Endülüs'e doğru giderken Suriye'de bir süreliğine konaklamıştır. Bunun Suriye'deki muvaşşah şairlerinin arasındaki sözlü geleneğin oluşumunda, Ziriyab'ın rolünün olduğu ve onun burada birkaç yıl yaşadığı iddialarıyla tutarlılık arz etmesi tesadüf eseri olmasa gerektir (Davila, 2009: s. 126).

Onun Mağrib'teki yaşamıyla ilgili bilgileri İbn Abdurabbih'den (246-328/860-940) öğrenmekteyiz. Ziriyab'ın Kuzey Afrika'ya gelmesiyle ilgili ilk haberler Ağlebi Devleti'nin Emir'i Ziyadetullah b. İbrahim'in (201-223/816-837) döneminde olmuştur (Eburrab, 2009: s. 269; Farmer, Neubauer, 2014). Ziriyab'ın burada ne kadar kaldığı bilinmemekle birlikte, 821 yılında Antere'nin beyitlerinden bestelediği bir şarkısının Ağlebi hükümdarını kızdırdığı ve bunun üzerine de hükümdarın, onun dövülmesi, kırbaçlanması ve üç gün sonra Ifrikiyye'de görülürse de kellesinin vurulmasını emrettiği zikredilmektedir (İbnu 'Abdurabbih, 1983: s. 37; Davila, 2009: s. 127). Ancak İbnu 'Abdurabbih'e göre o zaman Ziriyab, Endülüs'ün yolunu tutmuştur.

2.3. Ziriyab'ın Endülüs'e Geçışı

Mağrib ve Endülüs ile Doğu İslam dünyası arasında sürekli olarak âlimlerin gidiş gelişi anlamında bir hareketlilik olmuştur. Özellikle Mağrib'ten Doğu'ya hem Hicaz bölgesine olan dinî ziyaret (Hacc), hem de İslam bilim ve medeniyetinin asıl merkezi olması açısından Bağdat, Şam ve Mısır gibi merkezler âlimlerin uğrak yeri olmuştur. Bu kişilerden bir kısmı Doğu'da ilim öğrenip geri dönmüş bir kısmı ise geri dönmemiştir. (Ocak, 2009). Doğu'dan geri dönen âlimlerle birlikte sayıları çok olmasa da Doğu'da doğup büyümüş ve yetişmiş olduğu halde Batı'ya gidenler de vardır. İşte Ziriyab da bu kişilerden biridir. Mağrib'e gelen Ziriyab Endülüs halifesi Hakem'e mektupla sanattaki becerisini anlatıp kendisinden yanına gelme izni isteğinde bulunmuştur. Hakem de Ziriyab'a cevaben gönderdiği mektupla onu sarayına davet etmiştir. Olumlu yanıtı alan Ziriyab, eşi ve çocuklarıyla Endülüs'e geçer geçmez Hakem'in ölüm haberini alınca geri dönmek istemiştir. Ancak onu karşılamaya gelen Hakem'in elçisi Yahudi şarkıcı el-Mansur, Hakem'den sonra gelecek olan Abdurrahman'ın da onu görmekten mutluluk duyacağını söyleyerek Ziriyab'ı yoluna devam etmesi için iknâ etmiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 313; Makkarî, 1968: C. 3, s. 125).

Ziriyab mektubunda Hakem'den sonraki Emir Abdurrahman'a başsağlığı dileklerini ileten; Abdurrahman'ın konumunu, kendisinin seyahat niyetini tasvir eden ve babasının ölümünden sonra onun yerine geçen Emir hakkındaki umutlarını anlatan bir mektup yazmıştır (Reynolds, 2008: s. 159). Abdurrahman onun gelişini merakla bekleyeceğini; onun

gelmesinden memnunluk duyacağını ve ona hizmetinde iyi bir pozisyon vereceğini vadeden bir cevap yazmıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 313; Reynolds, 2008; s. 159). Abdurrahman aynı zamanda yol üzerindeki vilayetlerdeki valilerine de mektuplar göndererek onlardan Zîryab'a iyi bakmalarını ve onu sağ salım Kurtuba'ya ulaştırmalarını istemiştir (Makkarî, 1968: C. 3, s. 125). İbn Hayyân'ın belirttiğine göre, Emir Cezâyir'deki vali ve diğer valilere yazdığı mektupla her valinin onu bir sonraki valiye ulaştırana kadar ona eşlik etmesini emretmiş, böylelikle Kurtuba'ya ulaşınca kadar Zîryab'ın en üst düzeyde itibar görerek ve güven içinde yolculuk yapması sağlanmıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 313). İbn Hayyân, Emir'in Harem ağalarının en büyüğünü Zîryab'ı karşılaması için büyük bir konvoyla gönderdiğini belirtmiştir. Zîryab'ın aile haremını koruması amacıyla ayrıca bu konvoy gece vakti Zîryab'ı alıp şehre getirmişlerdir. Emir, Zîryab'ın kendi sarayının arka bahçesinde bulunan ve bugün nerede olduğuyula ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan Sıtka Sarayı'na yerleştirilmesini emretmiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 313-314). Kayrevan'da gözden düştükten sonra Kurtuba'daki Emevi sarayına varan (206/822) Zîryab, II. Abdurrahman (206-38/822-52) tarafından ilgiyle karşılanmıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 314; Farmer, Neubauer, 2014).

İbn Haldun, Emir'in Zîryab'a büyük bir ilgi gösterdiğini ve bizzat karşılayarak ona "Hoş geldin" dediğini; hediyeler, arpalıklar ve tahsisat takdim ettiğini, hanedanlık mensupları ve nedimleri arasında ona ayrı bir yer ayırdığını kaydeder (İbn Haldun, 2009: s. 761-762). Makkarî ise onun karşılanması için bir köle gönderildiğini ve bu kölenin onu karşılayıp güzel bir eve yerleştirdiğini ve tüm ihtiyaçlarını tedarik ettiğini bildirir. Üç gün sonra da Abdurrahman onu huzuruna kabul etmiş ve kendisini en üst düzeyde karşılamıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 314; Makkarî, 1968: C. 3, s. 125). İbn Hayyân Emir'in Zîryab'ın engin bir deniz olduğunu keşfettiğini ve çok heyecanlandığını not etmiştir. O gün birlikte yemek yemekle Zîryab'ı şerefletirmiş, abdestten sonra Emir'in özel parfümü Zîryab'a sunulmuştur (İbn Hayyan, 2003: s. 314).

Emir, Zîryab'a ve çocuklarına aylık maaş bağlamıştır. Zîryab'ın aldığı bu maaş o dönemde üst düzey devlet görevlilerinden bir hayli fazla olmuştur (Özdemir, 2013b: s. 341; el-Âmirî, 2015: s. 94). Tüm bunlarla Abdurrahman artık Zîryab'ın kalbini kazanmış ve bundan sonra onu sohbetlerine çağırmaya başlamış, şarkılarını dinlemiş ve dinlerken de huzurundaki tüm diğer şarkıcıları yanından çıkararak Zîryab'ı hepsinden önde tutmuştur (Makkarî, 1968: C. 3, s. 125). Ona son derece cömert davranmış, ikramlarda bulunmuş ve çeşitli konularda onunla sohbet etmiştir. Emir onun büyük bir hayranı olmuş ve yemeklerini bile aynı masada yiyerek böylece onu şerefletirmiştir (Farmer, 1929: s. 99). Emir tüm bunlara ek olarak sarayda ona özel bir de kapı açmıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 315; Haines, 1889: s. 146).

3. ZİRYAB'IN ENDÜLÜS'ÜN SOSYAL HAYATINA ETKİLERİ

İbn Hayyân, Allah'ın sanatçılara dağıttığı bütün yetenekleri Ziryab'da birleştirdiğini ifade etmiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 316). Ona göre Ziryab cinler tarafından besteler ve şarkılar öğretilen ve ruhuna şairlik nakşedilmiş bir yetenektir. O, udda birçok yenilikler yapan, diğer yandan yıldızların hareketlerini bilen bir astrologdur. Batlamyus'un zikrettiği bestelerin birçoğu da dâhil olmak üzere hafızasında bestelediği ve sözleriyle birlikte tam 100.000 şarkıyı ezbere barındırmaktadır. O şarkıcılığıyla felsefede mühendis gibidir. Konuşma tarzı mükemmel olan çok iyi bir hatiptir. O, zarafet sahibi, iyi bir edebiyatçı, herkesle adaba uygun iletişim kurabilen, yine her yerde uzmanca kendisini ön plana çıkarma yeteneği olan biriydi. Meclis adabıyla, güzel ve iyi konuşmasıyla, o dönemde onunla aynı dalda olan hiçbir sanatçının bilmediği protokol kural ve yöntemlerini bilmesiyle dikkat çekmiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 319; el-Âmirî, 2015: s. 94). Tüm bu özellikleriyle Ziryab'ın şöhreti, kendisinden önce Endülüs'e ulaşmıştır. Endülüs'te ise, birçok alanda çok etkili adımlar atarak Endülüs sosyal hayatını doğrudan etkileyen yenilikler ortaya koymuştur.

Endülüs mutfağı, Şark ve Mağrib mutfağının derin tesiri altında kalmış ve zamanla mahalli unsurları da içine alarak çok zengin bir birikime kavuşmuştur. Araplar ve Berberiler Endülüs'e kendi kültürlerini de taşımışlardı. II. Abdurrahman dönemine kadar aristokrat çevrelerde Suriye ve Hicaz mutfağı hâkim olmuştur. Fakat II. Abdurrahman döneminde Kurtuba'ya gelen ünlü mûsikîşinâs Ziryab, burada Bağdat mutfağını tanıtmış ve önce Kurtubalılar sonra da diğer Endülüslüler, Bağdat mutfağından zengin ve zengin olduğu kadar da lezzetli pişirme usullerini, düzgün ve mükellef sofraların hazırlanma şeklini öğrenmişlerdir (Özdemir, 2013b: s. 57-58).

Müslüman mutfağı İber Yarımadası'nda İspanyol mutfağını önemli ölçüde etkilemiştir. Müslümanlar safran, badem ve baharatlar gibi egzotik malzemeleri buraya getirmişler ve günümüzde de hala popüler olan safran ve sebze ağırlıklı soğuk çorbalar gibi serinletici yemekler yaratmışlardır. Dünya mutfağının öncülerinden Kurtuba'da çalışan Ziryab, çorba ile başlayan ve tatlı ile biten yemek faslının standart dizinini Arap geleneğinden Avrupa'ya getiren kişi olarak bilinir (Editor, 2006).

Ziryab'ın günde üç öğün yemek yeme konseptini burada insanlara tanıttığı söylenir (Lewis, 2006; Chowdhury, 2013). O, sarayın lezzet uzmanı olarak sanki bir piknikteymiş gibi tüm yemeklerin aynı anda ortaya serilmesi yerine, belli bir sıra ile gelmesini sağlamış, yemek alanında saraydaki yemek sunum şeklini ve düzenini tamamen değiştirmiştir (Goodwin, 1989). Önce sıcak çorbalar, sonra kırmızı ve beyaz et tabakları, sonrasında ise badem, ceviz ve baldan yapılan helvalar, bol

fıstıklı fındıklı unlu mamüller ve meyve tatlılarının sofraya getirilmesi gibi yiyeceklerin sırasıyla sunulmasını öğretmiştir. Sunulan kuş etlerinin de baharatlanması ve kavurma yapılması konusunda Bağdat'tan getirdiği yemek metotlarını öğretmiş (Eburrab, 2009: s. 271), onlara çok lezzetli yemekler pişirmiştir (Perkins, 1911: s. 306). Endülüslülere baharatlı yahni ve kıymalı köfte yapımını da öğretmiştir (Johnson, 1894: s. 132). Ayrıca insanlara o zamana kadar altın veya gümüş tabaklarla sunulan yemekleri, billurdan tabaklarla sunmayı öğretmiştir. Çünkü züccacıyeler hem daha kolay yıkanıp temizlenmekte, hem güzel ve hem de diğerlerinden daha ucuz temin edilmekteydi. Yemek masasının üzerine örtü sermeyi, ayrıca bu örtünün ketenden veya kolay temizlenebilir maddelerden yapılmasını önerdiği, yoksa bir çeşit deriden örtü kullanmayı tavsiye ettiği bilinenler arasındadır (Eburrab, 2009: s. 271). Ayrıca şunu da belirtelim o, Endülüs halkının yataklarında keten ve tüylü çarşaf, nevresim yerine yumuşak ve ince nevresim kullanmalarını da önermiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 324). Yine, sarayda çamaşırların beyazlatılması ve bulaşıklardaki yağ lekelerinin giderilmesi için tuz kullanmayı öğretmiştir. İnsanlar bu yöntemi denediklerinde ona teşekkür etmişlerdir (İbn Hayyân, 2003: s. 320). Çatal ve bıçağın kullanımını da Endülüslülere yine Ziryab öğretmiştir (Nash, 2005: s. 206).

Yemeklerden önce yenilmesi için kezbere¹ otunun suyu ile yapmış olduğu "tefâye"² adlı mezeyi icat etmiştir. Herkes için iyi geldiği söylenen bu mezeye Endülüs halkı öylesine alışmıştır ki, neredeyse onu sofralarından hiç eksik etmemişler ve sofralarına ilk önce onu yerleştirmişlerdir. Ziryab'ın Endülüs halkına tanıttığı tefâyeden sonra ikinci olarak tutulan bir diğer meze türü de "bakliye"dir (İbn Hayyân, 2003: s. 322; Makkari, 1968: C. 3, s. 127-128). Ziryab'ın Endülüs halkına tanıttığı tefâyeden sonra ikinci olarak tutulan bir diğer meze türü de "bakliye"dir. Arslan ve Erkoçoğlu'nun Makkari'den "sarımsak, kişniş otu ve eritilmiş yağ ile yapılan, çeşni olarak yenilen bir sos türü" açıklamasıyla aktardığı (Arslan&Erkoçoğlu, 2009: s. 275) "takliyye" İbn Hayyân'ın bahsetmiş olduğu "bakliye" olmalıdır. (İbn Hayyân, 2003: s. 322). Sultanın mutfağının özel sofralarında ön planda sunulan "sarâid,"³ tatlandırılmış soğuk yiyecekler (bevârid), çorbaya batırılmış et parçacıkları, şekerli ve ballı, cevizli ve bademden yapılan tatlılar; içi doldurulmuş kadayıflar, yağ ve kuru olmak üzere un, bal ve sudan

1 Kanbal otu.

2 Nefhu't-Tib eserinin muhakkiki çalışmaya düştüğü dipnotta, Kitâbu't- Tabih adlı çalışmadan bu yemeğin tarifini şöyle aktarır: "Semiz kuzu etinin doğranmış parçalarına tuz, biber, kezbere, biraz su, ezilmiş soğan ve yağ ile hafif bir ateş üzerinde karıştırılarak pişirilen yemek. Pişirildikten sonra üzerine fındık ve badem eklenir. Rengi yeşil isteniyorsa kezbere suyu kullanılır." Bkz. Makkari, Nefhu't-Tib, C. 3, s. 127-128.

3 Sarâid, renkli ve güzel, yumuşatılmış şey anlamındadır. Bkz. İbn Hayyân, es-Sifru Sâni, s. 322; Şu anda Irak'ta Sürîd olarak bilinen yemeğin aynısı olmalıdır. Bu yemek parçalanmış ekmeğin üzeri et, bamyaya veya pilav şeklinde sunulmaktadır.

üretilen helva türleri (fevânid)⁴; fıstık ve fındıkla doldurulmuş şeker karışımları, reçeller ve tatlılar yapmıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 322). Bitkiler hakkında da geniş bilgi birikimi olan Ziryab, “kuşkonmaz” gibi onların daha önce bilmedikleri bitkileri Endülüslülerin zevkine sunmuştur. O, Endülüs'te hilyan⁵ bitkisini yemeyi ilk başlatan kişidir. O zamanlar Endülüslülerin “isfarc” olarak adlandırdıkları ve oralarda çokça yetişen hilyan bitkisi bakladır. Endülüs halkı Ziryab'dan önce bu bitkinin nasıl kullanılacağından habersizdir. Bu bitkinin Endülüslere Ziryab tarafından tanıştırılma hikâyesi İbn Hayyân'da ayrıntısıyla yer almıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 321).

Ayrıca Endülüs'te nekave⁶ bitkisini yemeyi öğreten de Ziryab olmuştur. Yine ful⁷ kızartmasını ilk olarak onun yaptığı söylenir (İbn Dihye, 1954: s. 147). Ziryab'ın fulu kiremitte yüksek ateşte, üzerine et ve baharat ilave ederek pişirmesi halk arasında büyük beğeni toplamış, hatta aşçılar üretim alışkanlıklarını değiştirerek daha çok bu yemeği yaparak sunmaya başlamışlardır (İbn Hayyân, 2003: s. 323).

Hintlilerde kökü XV. yüzyıla kadar giden, bugün Kerkük mutfağında da bir tatlı türü olarak yer alan zelabi⁸ (zalabia, jalabi) ismini Ziryab'dan almıştır (Kemal, ty.: s. 16). Ziryab bu tatlıyı Endülüslülere öğretmiş ve bu tatlı bundan böyle “Ziryab Zelabiye” olarak anılmıştır (Chowdhury, 2013: Kemal, ty; s. 16). Endülüs'e ait XIII. yüzyıldan kalma bir yemek kitabında “Ziryab'ın Sebzeleri” adıyla lahana, soğan, baharat, gevrek, kıyma, yumurta ve badem parçacıklarıyla süslenmiş güveçte kuşbaşı kuzu eti tarifli bir yemek bulunmaktadır (Robert&Lebling, 2003: s. 32). Günümüzde yiyecekler ve mekândaki yerel atmosfer için San Marco'daki Bodegon Torre del Ora adlı otelde, Endülüs yemekleri, özellikle de Ziryab'ın halife için yaptığı zeytinyağlı ördek, sade fakat muhteşem ceviz tatlıları, krem ve bal gibi yiyecekler önerilmektedir. Bunların içinde özellikle “Ziryab'ın Cevizleri”nin ayrı bir yeri vardır (Goodwin, 1989). Bal, susam ve ceviz karışımından elde edilen ve hâlâ İspanya'da “guirlache” ismiyle popüler tatlı çeşidi Ziryab'a nisbet edilmektedir (Chowdhury, 2013).

Diğer yandan dince yasaklanmış olmasına rağmen, tüketilen içecekler arasında olan şarap da Ziryab'ın ilgi alanındaydı (Özdemir, 2013b: s. 59; Brewer, 2004: s. 185). Barcelona'daki Ziryab Restaurant Or-

4 Eserin muhakkiki fevânidin, fâluзец'in çoğulu olan Fevâlid olduğu yönünde düzeltme yapmıştır. Fâluзец de şeker, nişasta ve sudan oluşan bir helva türüdür. Bkz. İbn Hayyân, es-Sifru Sâni, s. 322.

5 Bakliyat türü, bakla.

6 Kırmızı çiçekli bir bitki.

7 Bakla kaynatıldıktan sonra içindeki tanelerin çıkarılıp ardından bu tanelerin de kabuklarının soyulmasıyla elde edilen püre. Bu püre yağda kızartılarak yenilmektedir. Irak'ta ve Mısır'da halen çokça tüketilmektedir.

8 Yağda kavru lan hamura şerbet dökülerek yapılan tatlı; halka tatlısı.

tadoğu çeşnileri, baharatları, yemekleri ve Katalonya ile Ortadoğu'da üretilen özel şaraplarıyla günümüzde büyük ilgi çekmektedir. Bu restaurant, eşsiz Ortadoğu yemekleri ve şarapla birlikte Katalan mutfağı ürünlerinin sunumuyla Ziriyab'ın hatıraları ve onun İspanya'daki mirası onuruna yapılmıştır (Editor, 2014: s. 324-325).

Ziriyab'ın Endülüs'te gerçekleştirdiği değişiklikler önce saray mutfağında başlamış, ardından aristokrat ailelerin mutfağına, oradan da tedrici bir biçimde halkın diğer kesimlerine doğru yayılmıştır (Özdemir, 2013b; s. 58). Ayrıca Ziriyab'ın satranç oyununun öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasını sağladığı ve Cantigas de Santa Maria'da satranç oynayan birkaç minyatür bulunduğu da kayda geçmelidir (Karaelma, 2010: s. 36).

Ziriyab bütün bunlarla birlikte saç tarama yönünden de Endülüs'te model olmuştur. Ondan önce Endülüs'te insanlar saçlarını toplamaz, kesmezler ve saçları yüzlerini örterdi. O, insanlara saçlarını arkaya toplamayı, kulak arkasından atmayı, öndeki saçları bir kâkül gibi kaş üzerinde kesmeyi ve bu şekilde taramayı öğretmiştir (İbn Hayyân, 2003: s. 319-320). Kendisinin ve eşinin de saçlarını bu modellerde kesmiş, ayrıca kadınlar için Emir'in sarayına yakın bir yerde bir güzellik okulu açmış, burada güzellik ve cilt bakım metotları geliştirmiş ve öğretmiştir (Eburrab, 2009; s. 271). O aynı zamanda kadınlara saçlarını şekillendirmeyi ve erkeklere istenmeyen tüylerden nasıl kurtulacaklarını öğretmiştir (Robert, 2003: s. 25-32; Chowdhury, 2013).

Ziriyab, diş macununa benzeyen bir madde üretmiş, herkes bu maddeyi kullanmaya başlamıştır. Bu yüzden onun diş fırçası ve diş macununun mucidi olduğu söylenmiştir (Goodwin, 1989; Editor, 1993: s. 61). Ziriyab'ın sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa diş alınmasını tavsiye ettiği ve kişisel hijyene vurgu yaptığı belirtilir. Onun Sıtka (Sadaka) sarayının bahçesine büyükçe bir hamam yaptırdığını İbn Hayyân'dan öğreniyoruz (2003: s. 314). Vücuttaki ter kokusunu önlemesi için mürdesengten⁹ oluşan martik maddesinden deodorant yapmıştır. O zamana kadar Endülüs'te bunu kullanan hiç kimse yoktu ve krallar ter kokusundan kurtulmak için gül suyu ve reyhan kullanmaktaydılar (İbn Hayyân, 2003: s. 320). Kelimenin Farsça kökenli olması ve o dönemde Abbasilerin İran'dan etkilendiğini göz önünde bulundurursak Ziriyab'ın bu maddeyi Bağdat'tan götürdüğünü veya yapımını oradan öğrendiğini söyleyebiliriz. Ziriyab'ın parfümlerin yapımında, seçiminde ve telifinde de katkısı olmuştur. Gavâli, nedud,

9 Doğal kurşun oksit; bir türü gümüş ve kurşundan diğer türü de daha kaliteli olan altından yapılan bir ilaçtır. Madeni ilaçların kurutulduğu gibi o da kurutulmaktadır. Davud b. Ömer el-Antâki onun nasıl yapıldığını tezkiresinde uzun uzadıya anlatmıştır. Ayrıca Biruni de "el-Cevahir fi Ma'rifetü'n Cevahir" eserinde bundan bahsetmiştir. Arapçalaşmış Farsça bir kelimedir. Bkz. İbn Hayyân, es-Sifru Sâni, s. 320-321.

mutarri el-ud, lefâif, zerâir vb. parfümlerde uzmanca karışımlar yapmıştır. Yüksek zümre insanları bile bu parfümleri kokularından ayırt edemezken Ziriyab onların bu alandaki eksikliklerini tamamlamıştır (İbn Hayyân, 2003: s. 323).

Diğer yandan Ziriyab, Endülüslere mevsimlere göre giyinme sistemini getirmiştir. Nasıl ki her şeyin bir zamanı varsa, her giyimin de yakışacak uygun bir mevsimi vardır. Buna göre Mihrican¹⁰ zamanından sonra beyazlar giyilip renkliler çıkartılacaktır. Onuncu ay olan Ekim'in başına kadar giyilen bu elbiseler bu zamandan sonra yerini renkli kıyafetlere bırakacaktır (İbn Hayyân, 2003: s. 323-324; Serjeant, 1951: s. 30-31). O, yazın pamuk ve beyaz renkli elbiseler, sonbaharda renkli ve astarlı kalın elbiseler, kışın en kalın ve renkli, yünlü elbiseler ve içlikler, baharda ise hafif, ipek ve açık renkli elbiseler giymeyi öğretmiştir. Ayrıca o, beyaz elbiselerden lekeleri temizlemek için tuz kullanmayı göstermiştir (Makkari, 1968: C. 3, s. 128). İbn Dihye, onun ilk deri yatağı kullanan, yün ve ipeklerle süslenen ilk kişi olduğunu belirtir. Baharın başından itibaren Ekimin sonuna kadar hava yağmurlu olsa da beyaz giymeyi ilk o başlatmıştır. (İbn Dihye, 1954: s. 147).

Ziriyab'ın o dönemde Endülüs'te yaygın olan muvaşşahların kurucusu olduğu yönünde iddialar mevcuttur. Şarkıcılar için ünlü bir okul kurduğu ve uda beşinci teli taktığı gibi birçok müzikal icat yaptığı söylenen Ziriyab'a bu yüzden muvaşşahların doğuşunu mal etmek cazip görünmekte; fakat buna dair kanıt olabilecek herhangi yazılı bir metin mevcut değildir. Doğrusu, böylesine ünlü ve göze çarpan bir figür olan Ziriyab eğer muvaşşahların doğuşunda herhangi bir rol oynasaydı kesinlikle kayıtlara geçerdi. Ne yazık ki ortaçağ otoritelerinin bununla alakalı herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır (Hichcock, 1995: s. 68).

İbn Hayyân'ın bizzat okuduğunu söylediği Ebubekir Ubeyde'nin el yazmasında Ziriyab için "matbu' şair" vasfını görürüz. Ve yine bu el yazmasında Hayyân adlı birisi Ziriyab'a atfedilen bu vasfı bugüne kadar hiçbir sanatçıda görmediğini belirtmektedir (İbn Hayyan, 2003: s. 317). Batılı bir araştırmacı (Reynolds, 2008: s.160) bu cümleyi çarpıtarak Ziriyab figürünün efsaneleştirildiği iddialarını temellendirmeye çalışmıştır.

Ziriyab'dan bize onun şairliğine dair yalnız dört dize ulaşmıştır. Bu dört dizeyi Makkari *Nefhu't-Tib*'de İbn Hayyân'dan aktararak İbn Sa'id'in babasının antolojisinde Ziriyab'a atfedilen şu dizeleri naklettiğini belirtir: "Ben ona bağlandım; bir reyhan dalı misali/Narin, kokulu ve çiçeklenmiş/Ne dolgun ne ince, ne uzun ne kısa/Ne muhteşem günlerimiz oldu/Dayru'l-Matıra'da/Bir sevdalı için onların tek eksikli-

10 Haziranın son altıncı gününden itibaren başlar.

ği/Çok az olmaları mıydı! (Makkarî, 1968: C. 3, s. 130; Eburrab, 2009: s. 268; Reynolds, 2008: s. 167).

Zîryab'ın şarkılarının bulunduğu söylenen *Kitâbu Ahbâri Zîryab* adlı eser, o dönemde bilinen şarkılar, Zîryab'ın muvaşşahlardan derlediği şarkılar ve belki de kendi yazdığı fakat muvaşşah kapsamına girmeyen şiirlerden bestelediği şarkılardan oluşmuştur. Kitap bugün kayıp olduğu için bununla ilgili yalnızca tahmin yürütebiliyoruz. Yukarıda da belirtildiği üzere Zîryab'ın gece ilhamıyla birçok şarkı yazması, kendi şarkılarına atfedilen bir kitap olması, İshak Mevsilî'nin eğitim programında şiire dair derslerin varlığı ve Zîryab'a atfedilen dörtlük göz önüne alınırsa onun şairlik yeteneği hakkında da yeterli bir fikre sahip olunabilir.

Endülûs'te ve İber Yarımadası'nda nerede ise 800 yıllık Müslüman hâkimiyeti, hayatın hemen her alanında olduğu gibi birtakım yeni müzikal gelişmelerin doğuşunu da sağlamıştır. Bu anlamda Zîryab farklı olmalarına rağmen, Hristiyan ve Doğu müzikal formlarından bir karışım oluşturulmasında önemli bir rol oynamış ve geniş bir çevrede tanınmıştır. O mûsikî alanında uda beşinci telin takılması ve kartal tüyünden mızrabın kullanımını tanıtmalarının yanında, nevbeye gibi suit formlarının bileşimini geliştirmesi ve bunların yaratıcısı olarak da oldukça büyük bir itibar görmüştür (Fass, 2005: s. 534).

İshak'ın öğrencisi olan Zîryab, ses eğitiminin ayrıntılı bir sistemini tasarlamış ve iddialara göre onun melodileri, uyurken kulağına cinler tarafından fisıldanmıştır (Wier, 1938; s. 2064). Zîryab her gece bir ses duyar, uykudan uyanıp hemen iki cariyesini (Gazlan ve Huneyde) de uyandırıp udlarını ellerine verir, şarkı söyler, beste yapar ve daha sonra uyumaya devam ederdi (İbn Hayyân, 2003: s. 316; Makkarî, 1968: C.3, s. 126; Farmer, 1929: s. 130). İbn Hayyân onun sabah kalktığında hiçbir şeyi hatırlamadığını, cariyelerin ona evvelki geceyi anlattıklarında derhal onlara şarkıyı çalmalarını emrettiğini nakletmektedir. Onlar söylerken her şeyi hatırlamakla kalmayan Zîryab, cariyelerin yaptıkları yanlışları da düzeltirdi. Bu cariyeler diğer cariyelere bu olup bitenlerin dedikodusunu yaparlardı (2003: s. 316). Böylece Zîryab'ın gece ilhamı cinlerin telkini olarak algılanmıştır.

Zîryab'ın Arap mûsikîsinin temel enstrümanı olan udu etkileyecek bir takım yenilikleri desteklemek adına, Araplarda udun her telinin insan vücudundaki belli bir organı etkilediği yönündeki düşünceye de uygun olarak uda kırmızı renkli bir tel eklediği belirtilir. Bu kırmızı telin ruha karşılık geldiği kabul edilmiştir. Diğer yandan hem renkli teller hem de beşinci telin eklenmesi, zaten Bağdat'taki çağdaşları arasında da bilinen bir durumdu. Yine iddialara göre Zîryab, udu çalarken aşındıran geleneksel tahta mızrap yerine, akbaba tüyünden yapılan ve

sürtünmenin tahtaya göre iyice az olduğu telek mızrabı kullanmıştır (Hilarian, 2005: s. 71). Udda ses titreşimleri ve çeşitliliğini arttırmak için daha ince ahşap bir malzeme kullanmış, mızrap olarak ince tahta malzeme yerine akbaba teleğini kullanan ilk kişi olmuştur. Bu madde- nin özelliği hem teli koruması hem de elde daha hafif olduğu için daha hızlı çalmaya olanak tanınması ve güzel ses de çıkarmasıdır (Makkari, 1968: C. 3, s. 126). Ayrıca Özdemir, Batlamyus'un müzikîye dair eserini Arapça'ya kazandıranın da yine Ziriyab olduğunu belirtmiş olsa da (Özdemir, 2013: s. 341) buna dair herhangi bir kanıt ulaşılabilmemiş değiliz. Bu konuda sadece onun hafızasındaki şarkı sayısının Batlamyus'un zikrettiklerinden çok daha fazla olduğuna dair İbn Hayyân'da bir not bulunmaktadır (2003: s. 319). Yine onun, enstrümanındaki iki pes tel için genç bir kurt bağırsağını ve daha tiz teller için de ipek eğirmenin yeni bir yöntemini keşfettiği ve yaygınlaştırdığı söylenmektedir (Plumed, 2005: s. 875). Ayrıca, o kendi udunun diğer udlardan çok hafif olduğunu hatta diğerlerinin üçte bir ağırlığı kadar olduğunu söylemiştir.

4. ZİRYAB'IN BATI'YA ETKİLERİ

İslam bilim ve medeniyet unsurlarının Batı'ya geçiş yollarının en önemlilerinden biri Endülüs olmuştur. Bu geçiş ve etkileme geçmişten günümüze kadar çok yönlü olarak devam etmiştir (Tavukçu, 2007: 751-752; Altınöz, 2014: 840-848). Bu anlamda Ziriyab ve onun sanat ve diğer alanlarda ortaya koyduğu yenilikler de yüzyılları aşarak yaşamaya devam etmiştir. Onu öne çıkaran en önemli tarafı şüphesiz ki musikişinaslığı olmuştur. O, Kurtuba'da Bağdat'taki Mevsili okulunun teori ve uygulamalarını öğrettiği bir müzik okulu kurmuştur (Wier, 1938; s. 2064). Bu Endülüs'te, dolayısıyla Avrupa'daki ilk konservatuardır. Ziriyab'ın gelişinden önce, müzik üstatlarının öğrencilerinin şarkı söylemeleri için belli pratik örneklerin öğretim metodu bulunmamaktaydı (Farmer, 1929: s.110). Ziriyab'ın yetenek sınavından başarıyla geçen öğrencilerini basitten zora doğru düzenlenmiş bir eğitim metodu beklemekteydi. Onun bu eğitim metodu hala konservatuarlarda kullanılmaktadır.

Ziriyab'ın okulunda sadece Arap ve Müslüman öğrenciler değil, aynı zamanda birçok Avrupa ülkelerinden gelip eğitim alanlar da bulunmaktaydı. Bu kişiler Fransa ve Almanya'dan Kurtuba'ya gelip Ziriyab'ın okulunda eğitim görüp kendi memleketlerine geri dönmüşler, Müslüman-Arap müzikîsiyle Avrupa'da uyanış hareketine katkıda bulunmuşlardır (Eburrah, s. 274; Plumed, s. 875).

Böylelikle erken Arap müziği geleneği İshak Mevsili ile Ziriyab üzerinden İspanya'ya getirilmiştir. Onun okulu Kurtuba'da henüz ge-

leneksel Arap ekolünün prangalarından kurtarılmış ve geç dönem Endülûs müziğinin çekirdeğini oluşturmuştur. Kurtuba'da ve kısa sürede Sevilla, Toledo, Valencia ve Gırnata'da birçok müzisyen nesil Ziryab'ın okulunun kurallarıyla tanışmıştır. XIII., XV. ve XVII. yüzyıllarda Arapların İspanya'dan geri çekildikleri Kuzey Afrika'da kurulan ve bugün gelişen Endülûs müziği bu okulun mirasıdır (Touma, 1996).

Ziryab, uda ruhu temsil eden beşinci teli ekleyerek bu sembolik anlayışlarla iyice süzölmüş, "nevbe" denilen müzik tarzını geliştirmiştir (Michon, 2007: s. 78). O, her biri vokal ve sözsüz parçaların belirli bir melodik dizi içerisindeki bileşiminden oluşan 24 "nevbe" lik bir repertuar derlemesiyle saygınlık kazanmış; daha sonra bu nevbe geleneği, büyük ölçüde XV. yüzyılın sonlarında Kuzey Afrika'ya taşınmıştır (Plumed, 2005: s. 876).

"Nevbe" belli bir sırayla dört (Fas'ta beş) melodik ve ritimli hareketler (devre) ile solo ve orkestranın eşliğiyle icra edilen ve Ziryab tarafından çeşitlemeleri yapılmış hemen batıdaki "suite" kavramıyla açıklanabilir (Michon, 2005: s. 78). Ziryab ritimli bir şarkıyla başlayan; ritimsiz konuşur gibi söylenen kısımla devam eden bir Doğu stilini uygulamıştır. Metinde ve bir müzik performansında Doğu düzenindeki gittikçe artan canlılık ve tempoyu takip etmiş; böylelikle 'vokal', 'süit' veya 'nevbe' denilen geç müzikal formun gelişimini desteklemiştir. Daha da önemlisi Ziryab Batılı İslâm dünyasında Doğu müsikisinin devamlılığını üstlenmiştir (Plumed, 2005: s. 876).

Shiloah, Makkari'nin Ziryab'ın icat ettiğini söylediği "Nevbe" süit formunun Tifâşî'nin bilimsel çalışmasında kesinlikle zikredilmemesinin, bu form düşüncesinin Ziryab'ın zamanında veya ondan önce de var olma ihtimalini düşündürmekte olduğunu ifade eder. Nitekim Shiloah, J. Pacholszik'in yayınlanmamış bir konferansında; Ziryab'ın yaratıcısı olmaktan ziyade yalnızca onun taşıyıcısı ve biçimlendiricisi olduğu yönünde varsayım niteliğindeki bir kaynağın varlığını öne sürdüğünü belirtir (Shiloah, 2001: s. 76).

Ziryab, uda eklediği beşinci tel ile bugün dünyayı kasıp kavuran Flamenko tarzı müziğin Endülûs coğrafyasında oluşumuna öncülük etmiştir (el-Âmirî, 2015: s. 95). İspanyol şairi F. Garcia Lorca da, Flamenkonun Endülûs'teki İslam-Arap müsikisinin bir uzantısı olduğunu belirtmiştir. Müzikle tedaviyi Avrupa'ya tanıtan ilk kişi de yine odur. Kuzey Afrikalılar şu an kendi müziklerinin atası olarak Ziryab'ı görmektedir. Garaudy, Ziryab'ın batıda Gregoryen müsikisi yerine burada profan bir müsikinin öncülüğünü yaptığını dile getirmiştir (Garaudy, 2014: s. 269). O, müsikîyi yalnızca üst kesimin takdir edeceği şekilde icra etmemiş aynı zamanda avama da hitap edecek şekilde icra etmiştir.

Ziryab'ın etkisi elbette kültürel hayatla sınırlı değildir. Ziryab, bilimin çeşitli dallarında kendisine atfedilen yeniliklerle de gündem olmaktadır. Örneğin; Kuzey İspanya'da kemikleri bulunan Firavun faresi (Egyptian Mongoose/Herpestes Ichneumon)'nin en az iki yüzyıl eski olduğuna; hatta MS. 800 dolaylarına denk geldiği rapor edilip; bu türün muhtemelen Kuzey Afrika'dan Endülüs zamanında İberya yarımadasına Müslümanlar tarafından getirildiği belirtilmektedir. Bu farenin kemirgenler ve yılanların arasında insanların yerleşmelerindeki kontrolü sağlamak adına getirildiği öne sürülmüştür. Buraya getirilişine dair iki muhtemel senaryo çizen arkeologlar bunların ilkinin "Arap oryantal sentezi" olarak değerlendirip, 712 dolaylarında Musa b. Nusayr gibi Arap liderleri tarafından getirildiğini veya 822'de II. Abdurrahman zamanında "Bilge Ziryab'ın saraya gelişiyle" açıklamaya çalışmaktadırlar. Ziryab üzerinde duran arkeologlar; İbn Hayyân'ın *Muktebes*'inde Ziryab için tarif ettiği işlerde herhangi bir kanıt bulamamaları üzerine bu tezden vazgeçmişler, Araplarda hayvanlar üzerine yazan âlimlere de ulaşamadıkları için ikinci senaryo olan "Berber Hipotezine" geçmişlerdir. Burada önemli olan Ziryab'ın etkisinin o denli güçlü olmasıdır ki arkeologlar bir kıtaya bir fare türünün getirilmesinin ardında bile onun ismini aramaktadırlar (Cleia, Nuna, vd., 2011: s. 3521-3522).

Endülüs müzikal mirasın tarihinin modern versiyonlarındaki retorikal olarak Ziryab'ın önemi zaten kayıtlarda bulunmaktadır. Davila, çalışmasında Fas'a olan seyahatlerinde, Ziryab'a dair karşısına çıkan kurum, grup, mekân vb birçok örnek vermiştir (Davila, 2009: s. 126) Bu örneklerle 2014 yılında Golden Thread'ın yapımını üstlendiği "The Fifth String: Ziryab's Passage to Cordoba" adlı tiyatro oyunu eklenebilir (BWW News Desk, 2014). Günümüzde Muhammed Kemal'in Suriye'de Arap âlimlerinin bir seri olarak tanıtıldığı çocuk kitaplarının ikinci serisi Ziryab'a ayrılmış; "*Ulemâ el-Arab 2: Ziryab*" adıyla yayınlanmıştır. (Kemal, t.y.) Birçok kozmetik firması Ziryab'ın ismini kullanmakta; onlarca otel, restoran vb. mekanlara Ziryab ismi verilmekte, birçok müzisyen Ziryab'a albüm ve şarkılar ithaf etmektedir. (Davila, 2009: s. 126) Kısacası o, IX. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan bütün Endülüs müzik kuruluşlarına dönüşen repertuar ve hazırlanmış bir stilin tek başına sık sık atfedildiği kişi olarak bilinmiştir. Sonuç olarak Ziryab ismi müziğin sularına ayaklarını daldıran her müzisyen için neredeyse ezoterik bir isim ve rol model olmuştur.

SONUÇ

Hayatının başlarında Bağdat'ta İbrâhim Mevsili'nin öğrencisi, Mehdi'nin mevlâsı olan Ziryab, Endülüs'e geçerek kendi döneminde Endülüs Emevilerinin Abbasilerle rekabetinin bir figürü haline gelmiştir. O, Bağdat'taki sosyal hayatın Batı'ya Endülüs'e taşınmasında en önemli kişilerden biri olmuştur. Onun konuşması, duruşu, müziği ve diğer yetenekleriyle doğrudan Devlet başkanının beğeni ve hayranlığını kazanması toplum genelindeki etkinliğini olabildiğince artırmıştır. Onun etkisi çağları aşarak günümüze kadar uzanmıştır. Günümüzde birçok kesimin Ziryab'a kendi milliyetlerini atfetmeleri onun yetenekleri ve başarısından pay alma çabası olarak düşünülebilir. Ne olursa olsun sonuçta Ziryab, hayran olunası Endülüs medeniyetinin hayran olunası bir figürü olmuştur.

Ziryab'ın Endülüs'te yaratıcısı olmakla ünlendiği birçok yenilik, aslında o dönemde hali hazırda Bağdat'ın sosyal hayatının birer parçaları olan yeniliklerdir. Bağdat'ta yetişen ve özellikle Harun Reşid'in sarayında kendisine yer bulabilmiş olan Ziryab'ın Endülüs'ün birçok ileri gelenlerinin dahi haberlerinin olmadığı bir takım incelikleri bilmesi gayet tabiidir. Ziryab'ın yemek pişirme yöntemleri, kullandığı baharatlar, insanlara tavsiye ettiği giyim tarzı vb. birçok şey onun Bağdat'tan Endülüs'e naklettiği değerlerdir.

Ziryab figürü, Batı medeniyetinin Doğu medeniyetinden ne derece etkilendiğinin, sadece etkilenmekle kalmayıp bu medeniyetin sırtında yükseldiğinin açık kanıtlarındandır. 800'lü yıllardan 2000'li yıllara Ziryab'ın Bağdat'taki sosyal hayattaki birçok kültür ve medeniyet unsurunu Endülüs üzerinden alan Batı dünyası, farklı alanlarda hâlâ onun ismini kullanmaya devam etmektedir. Ziryab'ın müzik alanındaki yenilikleri öncelikle gitar ve Flamenko müziğinin doğuşuna etki etmiştir. Nevbe tarzı bugün hâlâ dünyanın birçok yerinde varlığını sürdürmektedir. Her günün bir saatine denk gelen makamlar ve bu makamların insan psikolojisi üzerine etkileri, enstrümanın her bir telinin belli bir huyla eşleşmesi, astrolojik unsurlarla dünyaya ait unsurların birbirine tekabül etmesi düşüncesinin Batı dünyasına tanıtılmasında Ziryab önemli bir role sahiptir. Onun pedagojik ses eğitimleri bugün hala modern konservatuvarlarda uygulanmaktadır. Batı gerek dünyayı kasıp kavuran Flamenko müziği ve modern konservatuvar pedagojik eğitimleri, gerek hitabet, gerek gastronomi ve moda ve daha birçok alanda Ziryab'ın ayak izlerindedir. Doğu ise kültür ve medeniyet alanında, hayatın bütün safhalarını temsil eden Ziryab gibi yüzlerce figüre sahiptir. Bunu da düşünerek çabamız Doğu'nun kendi öz benliğinde doğan bu figürlere sahip çıkarak ve onlara hayat vererek hayat bulması içindir.

KAYNAKÇA

- Altınöz, Meltem Özkan, (2014). '19.YY Osmanlı Mimarisi'ndeki Oryantalizmin Kaynağı ve Sirkeci Garı'nın Değerlendirilmesi', *Turkish Studies*, Volume 9/10, p., 837-852, Ankara-Turkey.
- El-Âmirî, Muhammed Beşîr Hasan Râdî (2015). *Et-Tefâulu'l-Hadârî BeyneEhli'l-Endelusi'l-Müslüimîn ve'l-İsbân en-Nasârâ fi'l-Kurûni'l-Vustâ*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Lübnan.
- Arslan, Fazlı ve Erkoçoğlu, Fatih (2009). "Endülüs'ün Sanat Güneşi Ziriyab (ö. 238/852)," *İstem* Yıl: 7, No: 14, ss. 261-281.
- Brewer, Harry (July 2004). "Historical Perspectives on Health Early Arabic Medicine," *The Journal of The Royal Society for the Promotion of Health*, C. CXXIV, No: 4, ss. 184-187
- BWW News Desk (May 2014). "Golden Thread to Stage the Fifth String: Ziriyab's Passage to Cordoba as Part of 'Islam 101' Initiative, (Çevrimiçi) <http://www.broadwayworld.com/san-francisco/article/Golden-Thread-to-Stage-THE-FIFTH-STRING-ZIRYABS-PASSAGE-TO-CORDOBA-as-Part-of-Islam-101-Initiative>, 20140401, (29 Nisan 2015).
- Chandler, Mario Andre (1999). *Blackness and Racial Otherness In Spanish Literature and History: From The Middle Ages to The Golden Age*, A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of The University of Georgia in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree for the Degree Doctor of Philosophy, Athens, Georgia,
- Chowdhury, Asrar (12 May 2013). "Ziriyab: The Blackbird of Al Andalus," *The Daily Star*.
- Davila Carl (2009 August). "A Misbegotten Biography: Ziriyab In The Mediterranean World," *Al Masaq* C. XXI, No: 2, Routledge Taylor&Francis Group, ss. 121-136.
- Detry, Cleia, Bicho Nuna vd. (2011). "The Emirate of the Egyptian Mongoose (Herpestes Ichneumon) in İberia: The Remains From Muge, Portugal," *Journal of Archaeological Science*, C. XXXVIII, ss. 3518-3523.
- Eburrab, Hani (Şubat 2009). "Ziriyab ve Eserahu fi'l-Hayati'l-İctimaiye ve'l-Fenniye fi'l-Endelüs," *Mecelletu Câmîati'l-Kudüs el-Meftuha li'l-Ebhas ve'l-Funûn*, No: 15, ss. 263-293.
- Editor, (May 16, 1993, Sunday). "Travel/Great Civilisations of the World - Moorish Spain: Where to Go and What to See", *The Independent (London)* Section: The Sunday Review Page, s. 61.
- Editor (1 Ocak 2006). "The Spanish Menu," *The New York Times*.
- Editor (18 November 2014). "Ziriyab Offers Best Tapas and Wine in Barcelona", *Global English Middle East and North Africa Financial Network*, from *Library of Congress Information Bulletin*, C. 55, No: 15, ss. 324-325.
- Farmer, Henry George (1913-1936). "İshak al Mawsili" *E J Brill's First Encyclopaedia of İslâm*, C. I, The Netherlands, ss. 97-98.
- Farmer, Henry George (1929). *A History of Arabian Music to The XIIIth Century*, Burleigh Press, Bristol.
- Farmer, Henry George and Neubauer, E. (2014). "Ziriyab," *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Edited by: S. Bearman and others, Reference: Bogaziçi University, (Çevrimiçi) http://0referenceworks.brillonline.com.seyhan.library.boun.edu.tr/entries/encyclopaedia-of-İslâm-2/zirya-b-SIM_8172 18 December 2014.

- Garaudy, Roger (2014). *Endülûs'te İslâm Düşüncenin Başkenti Kurtuba*, çev. Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Goodwin, Godfrey (28 Mayıs 1989). "A Crucible of Cultures in Andalusia," *The New York Times*.
- Güler, İrfan (Yaz 2005). "Ziryab: Flâmenko'nun Babası ya da Unutulmuş Bilge Bir Kürdün Hikâyesi," *Serbestî* No: 21, ss. 49-54.
- Haines, Charles Reçinald (1889). *Christianity and Islam In Spain, A. D. 756-1031*, Publisher: World Public Library Association, London.
- Hichcock, Richard (1995). *The "Kharjas": A Critical Bibliography*, No: 1, Grant&Cutler, Valencia.
- Hifnî, Mahmûd Ahmed (ty.). *Ziryab: Ebû'l-Hasan Ali b. Nâfi' Mûsikar el-Endelûs, Daru'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme*, Kahire.
- Hilarian, Larry Francis (May, 2005). "The Structure and Development of the Gambus (Malay-Lutes)," *The Galpin Society Journal*, C. LVIII, Published by: Galpin Society Stable, ss. 66-82.
- Houtsma M.T. & T. W. Arnold & vd. (1998). "Ziryab," *Müceza Daireti Maarifi'l-İslâmiye*, C. 17, Tahkik: Zeki Hurşid, Ahmed Şentenâvi, vd., Merkez el-Şarika li'l-İbdaü'l-Fikri, 1. Baskı, ss. 5254-5256.
- Houtsma, M. Th. vd. (ed), (1913-1936). "Ziryab" *Encyclopaedia of Islam*, First Print Edition: ISBN:9789004082656.(Çevrimiçi)http://referenceworks.brillonline.com.seyhan.library.boun.edu.tr/entries/encyclopaedia-of-İslâm1/zirya-b COM_0219, 18 December 2014.
- İbn Dihye el-Kelbî, Ebi'l-Hattab Ömer b. Hasan (1954). *El-Mutrib fi Eş'ari Ehli'l-Mağrib*, yay. İbrahim el-Ebyârî vd., Matba el-Emiriyye, Kahire.
- İbn Haldun (2009). *Mukaddime 2*, yay. Uludağ Süleyman, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İbn Haldun (1991). *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul.
- İbn Hayyân (1994). *el-Muktebes min Enba' Ehli'l-Endülûs*, yay. Mahmud Ali Mekki, Vezaret-i Evkaf, Kahire.
- İbn Hayyân, Hayyân b. Halef (2003). *es-Sifrü Sâni Min Kitâbi'l-Muktebes*, yay. Mahmud Ali Mekki, 1. Baskı, Merkez el-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Riyad.
- İbnu 'Abdurabbih, Ahmed b. Muhammed (1983). *İkdu'l-Ferid*, yay. Abdülmecid Tarhini, C: VII, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbnu'l-Kütiyye, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer (1989). *Tarihu İftitâhi'l-Endelûs*, yay. İbrahim Ebyari, 2. C., 2. b., Daru'l-Kitâb el-Masri, Kahire.
- İbrahim, Hasan (19.12.2006). "Tarih el-İslâm: el-Asr el-Abbâsî" *el-Meda's-Sekâfiyye*, Sayı: 337.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. El-Hüseyn (2008). *Kitâb el-Ağâni*, C. V, 3. b. yay. İhsan Abbas, İbrahim es-Sâfin, Bekir Abbas, Daru's-Sadr, Beyrut.
- Johnson, Virginia W. (2010). *America's Godfather*, The Florentine Gentleman, Estes and Lauriat, Boston, 1894.
- Kanar, Mehmet (2010). *Farsça Türkçe Sözlük*, 2. b. Say, İstanbul.
- Karaelma, Barış, "Endülûs'te Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme," *İstem*, Yıl: 8, No: 15, ss. 29-42.
- Kemal, Muhammed (ty.). *Ulemâ el-Arab 2 Ziryab*, Rabie Publishing House, Halep.
- Kugay, Kutay (Summer 2007). "The Way of Kurdish Music," *Sing Out* C. LI, No: 2.
- Lewis, Paul (10 Mart 2006). "Charting The Lost Innovations of Islam," *The Guardian*.

- Makkari, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed (1968). *Nefhu't-Tib min Gusni Ende-lüs er-Retib*, yay. İhsan Abbas, C. III, Daru's-Sadr, Lübnan.
- Michon, Jean Lous (2007). "Music and Spirituality in İslam," *Voice of İslâm Voices of Art, Beauty and Science Volume Four*, Vincent J. Cornell, Ed. Praeger Publishing Grup, ss. 59-87, London.
- Nash, Elizabeth (2005). *Seville, Cordoba and Granada: A Cultural History*, Oxford University Press, New York.
- Ocak, Ahmet (2009). 'Selçuklu Medreselerinin Mağrib ve Endülüs Üzerindeki Etkileri', *Turkish Studies*, Volume 4/3, Spring, p., 1622-1647, Ankara-Turkey.
- Özdemir, Mehmet (2013a). *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Mehmet (2013b). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Perkins, Clara Crawford (1911). *Builders of Spain*, Henry Holt and Company, New York.
- Petridis, Alexis (10 November 2006). "Folk Music Leap of Faith," *The Guardian*.
- Plumed, Jesus de Prado (2005). "Ziryab, Abu'l Hasan Ali bin Nafi," *Medieval İslamic Civilization: An Encyclopedia Routledge Encyclopedias of The Middle Ages*, C. 1, A-K İndex, Psychology Press, New York, ss. 875-876.
- Reynolds, Dwight F. (August 2008). "Al Makkari's Ziryab: The Making of A Myth," *Middle Eastern Literatures*, C. 11, No: 2, ss. 155-168.
- Robert, W., Lebling, Jr. (Temmuz/Ağustos 2003). "Flight Of The Blackbird" *Saudi Aramco World*, C. LIV, No: 4, ss. 24-33.
- Serjeant, Robert Bertram (1951). "Michigan Material for a History of Islamic Textiles up to the Mongol Conquest," *Ars Islamica*, Vol. 15/16, Published by: Freer Gallery of Art, The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan, ss. 29-85.
- Shiloah, Amnon (2001). *Music in the Worldwide of Islam: A Sociological-Cultural Study*, Wayne State University Press, Michigan.
- Sigrid Hunke (1993). *Şemsü'l Arab Testa'u Ala'l Garb*, çev. Faruk Said Beydun, Dâru'l- Cil,8. Baskı, Beyrut.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2007). 'Edebi Metinler Işığında Doğu Kültürlerinin Batıya Etkileri ve Batıda Türk İmgesi', *Turkish Studies*, Volume 2/4, p. 750-762, Ankara-Turkey.
- Touma, Habib Hassan (1996). "Arab Musical Life Throughout History," *The Music of The Arabs*, Amadeus Press, (Çevrimiçi), http://acC:teachmideast.org/texts.php?module_id=5&reading_id=45&sequence=3, 24 Mart 2015.
- Turabi Ahmet Hakkı (1997). "İlk Dönem İslâm Dünyasında Mûsikî Çalışmalarına Bakış," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 13-14-15, İstanbul, ss. 225-248.
- Weisbard, Eric (31 October 2004). "The Ancestors of Pop," *The New York Times*.
- Wier, Ernest Albert (1938). "Ziryab," *The Macmillan Encyclopedia of Music and Musicians*, C. II, The Macmillan Company.
- Zirikli (1980). Hayreddin, *A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, C. V, 5. b., Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut.